

Des dels Museus

Xemeneies

(que ja no fumegen...)¹

Genís Ribé i Monge. Tècnic del Museu d'Història de Sabadell

208

Amb aquest títol es va inaugurar, el 7 de novembre de 2007 i al Museu d'Història de Sabadell, una exposició sobre aquests testimonis del patrimoni industrial sabadellenc.

Aquest ha estat un projecte que ha anat creixent a mesura que la idea inicial necessitava un marc més ampli i aprofundit de recerca i de difusió. Així, en el seu origen –el projecte va sorgir l'any 2003– l'objectiu bàsic era el de senyalitzar les xemeneies de Sabadell, uns elements que, cada vegada més, quedaven absorbits pel paisatge urbà de la ciutat, sense cap context informatiu i gairebé sempre aïllats del seu context industrial original que els donava tot el sentit històric: en places públiques, en patis comunitaris de blocs residencials, dins d'equipaments educatius... Després, a l'hora de començar a treballar els continguts que havien de tenir aquestes plaques, de seguida ens vàrem adonar que calia investigar molt més a fons aquest tema. Es van detectar moltes llacunes sobre el seu coneixement: quina era la denominació correcta de cada xemeneia, on eren els plànols originals dels projectes de construcció, manca d'informació sobre la data de construcció, manca de dades sobre l'autoria dels projectes d'enginyeria i sobre el conjunt industrial al qual pertanyien, etc.

Les xemeneies industrials que s'han conservat a Sabadell s'han convertit en veritables fòssils d'una activitat industrial passada, essencialment la del tèxtil. És cert que encara dominen parcialment la silueta urbana, però també és evident que ja no són tantes com abans i ja no fumegen... Actualment, la pràctica totalitat d'aquestes xemeneies estan prote-

gides pel Pla Especial de Protecció del Patrimoni de Sabadell (PEPPS).

Projecte inicial: senyalització patrimonial

Davant d'algunes demandes ciutadanes i per iniciativa de l'Ajuntament de Sabadell, l'any 2003 el Museu d'Història de Sabadell va elaborar el projecte *Xemeneies i antics vapors tèxtils de Sabadell. Projecte de senyalització urbana i d'itinerari cultural*, el qual va ser presentat a la convocatòria d'ajuts per a la realització d'activitats culturals 2004 de la Fundació Caixa Catalunya.

1 El desenvolupament d'aquest projecte no hauria estat possible sense la col·laboració i la participació de les institucions, entitats, centres, empreses i persones següents: Arxiu Històric de Sabadell (AHS), Arxiu Històric i Fotogràfic de la UES (AFUÈS), CEIP Amadeu Vives, CEIP Joanot Alisanda, Comissió de mostraris tèxtils de les Agrupacions Professionals Narcís Giralt, Fons Històric de Ciència i Tecnologia de la Biblioteca de l'ETSEIB, Fundació Bosch i Cardellach, Museu d'Art de Sabadell (MAS), Mercè Argemí, Josep Maria Benaul, Miquel Bósser SA, Josep Calvet, Maria Carme Carmona, Antoni Carbonell, Cítel, Comunitat de veïns del carrer de Salvany 16, Comunitat de veïns de la ctra. de Barcelona / c. de Sant Cugat, Feliu Enrich (Tints Enrich, SL), Joan Ejarque (Immobilària Intex, SL), Joan Garcia-Planas (Arttèxtil), Plàcid Garcia-Planas, Francesc Garriga, Joan Garriga, Josep Lluís Gorina, Joan Grau, Eugeni Junyent, Guillermo Lusa, Javier Lliso (Astergeo, SL), Josep Maria Masagué, Mavisa-Peugeot, Francesc Moix (Timsa), Assumpta Muset, Ricard Oliva, Juanma Peláez (Ajuntament de Sabadell), Montserrat Ramon, Esteve Renom, Montserrat Salvador, Maria Engràcia Sampere, Sergi Sampere, Joan Soteras (Retintel, SL), Jaume Valentines, Josep Vall i Joan Vega. Des del Museu d'Història de Sabadell els donem el més sincer dels agraïments.

Fotografia 1. La xemeneia de la fàbrica de Francesc Sampere i Germans, en ple funcionament. Anys 1920. Autor: Francesc Casañas. (AHS).

Per acord de la Junta del Patronat de la Fundació Caixa Catalunya, amb data de 12 de febrer de 2004, al projecte se li atorgà un ajut per import de 14.700 €. Amb data de 17 de juny de 2004 se signà l'Acord de col·laboració entre la Fundació Caixa Catalunya i l'OAM Museus Municipals de Sabadell (Museu d'Història de Sabadell) per desenvolupar-lo. El cost total del projecte s'havia valorat en 29.419,53 €.

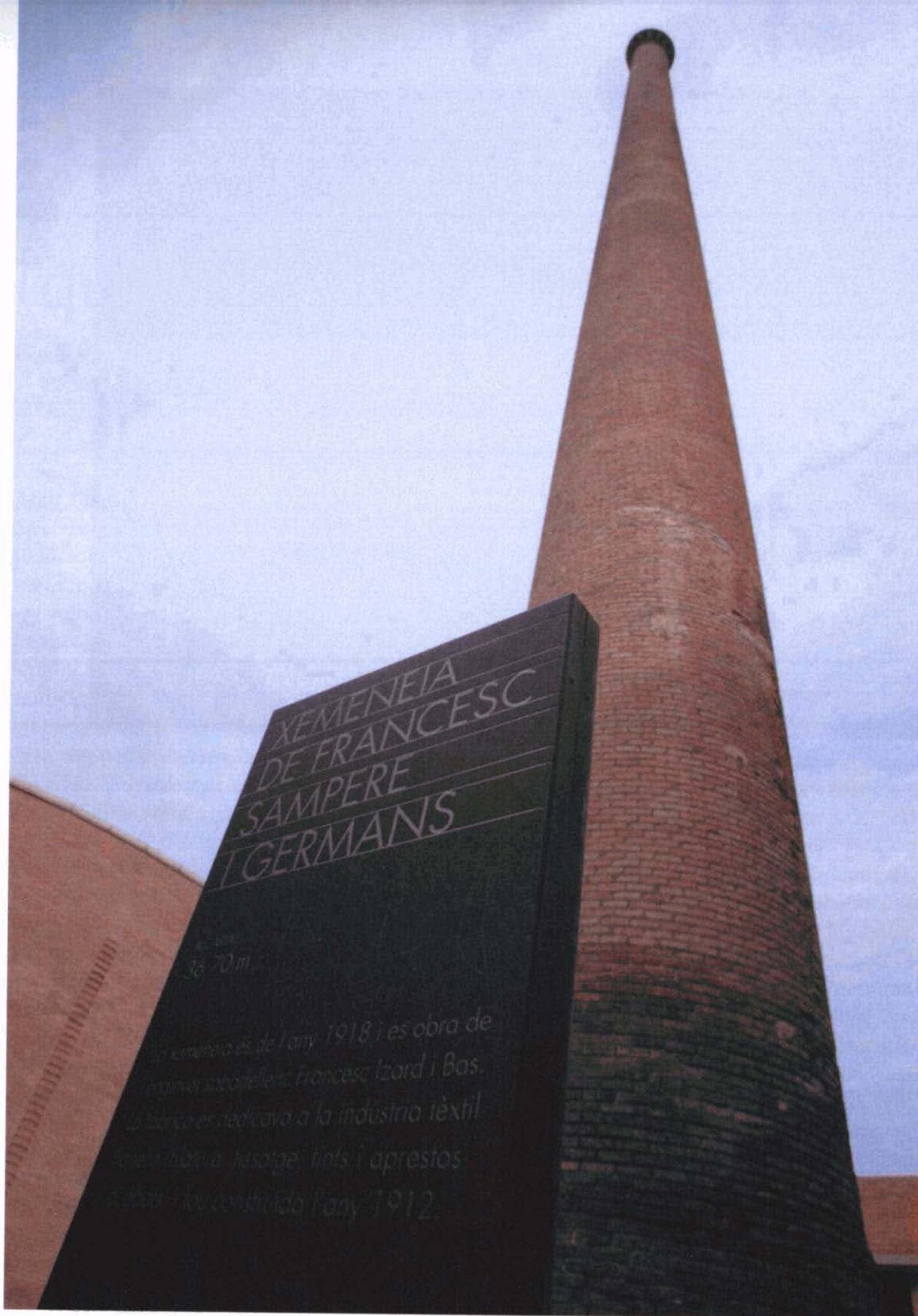
Entre els anys 2004 i 2006 es desenvoluparen un seguit de tasques en relació amb el projecte:

— Es redacten, per part de l'equip tècnic del MHS, els criteris tècnics bàsics per a la realització del disseny de les plaques, la seva ubicació en l'entorn urbà, l'anàlisi dels elements per senyalitzar i dels continguts que hi han de constar.

— S'elabora una llista preliminar de xemeneies que s'haurien de senyalitzar, en funció de la seva ubicació en indrets ja urbanitzats o bé en procés d'urbanització avançat.

— Es convoca un concurs d'idees, de caràcter restringit, per al disseny de les plaques de senyalització. En aquest concurs participen tres empreses: Cèl·lula. Acció Creativa SCP, Dilema (Disseny, Comunicació i Branding) i Xnogràfics & Oz. Disseny Global. Finalment se selecciona la proposta presentada per l'empresa Cèl·lula.

— Es contracta el Sr. Ricard Oliva, historiador, per fer una recerca històrica preliminar de les xemeneies que s'han de senyalitzar, un total de 16. Aquesta investigació es va fer a partir de la documentació que es conserva a l'Arxiu Històric de Sabadell, i es donà prioritat a la recerca de la informació sobre les set primeres xemeneies que podien ser objecte de senyalització en una primera fase. L'estudi es completà amb recerca de fonts orals, amb la consulta d'algun arxiu particular i amb el buidat del fons de l'enginyer Izard que es troba dipositat a la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell.

Fotografia 2. Placa tipus tòtem que senyalitza la xemeneia de Francesc Sampere i Germans, a la plaça de Frederic Mompou. Any 2007. Totes les plaques contenen, bàsicament, la informació següent: nom de la xemeneia, alçària, data de construcció, autor del projecte, conjunt industrial al qual pertanyia i l'activitat a la qual es dedicava. Autor: Juanma Peláez. (Ajuntament de Sabadell).

Fotografia 3. Placa de paret que senyalitza la xemeneia del vapor d'en Palà o de Bonaventura Brutau, actualment situada al pati del CEIP Joanot Alisanda, 2007. (MHS).

— El mes de maig del 2006 s'encarrega la producció de les set primeres plaques a l'empresa Cèl·lula.

— Amb data de 28 de juny de 2006 se signa un conveni de col·laboració entre l'OAMA i l'empresa Astergeo, SL per a la realització del càlcul topogràfic de les alçades constructives de la totalitat de les xemeneies que han de ser objecte de senyalització en el marc d'aquest projecte. Cada placa contindrà la informació de l'alçada de la xemeneia.

Col·locació de les primeres plaques

En el marc de la celebració de les Jornades Europees del Patrimoni a Catalunya 2006, el dia 27 de setembre es col·locà la primera placa a la xemeneia de Francesc Sampere i germans (plaça de Frederic Mompou).

En total es van senyalitzar set xemeneies: vapor d'en Palà o de Bonaventura Brutau, vapor de Ca l'Escapat, vapor de Cal Molins, vapor de Ca l'Es-

truch, Francesc Sampere i germans, Fytisa i Germans Garriga.

Durant el transcurs de les Jornades, el MHS va organitzar un itinerari guiat per les set primeres xemeneies senyalitzades, el dia 1 d'octubre. D'ençà d'aquesta data el MHS ha programat aquest mateix itinerari en altres ocasions, amb una bona acollida per part dels assistents.

L'exposició

Com ja hem esmentat, a mesura que avançava el projecte de senyalització, es feia més evident que la recerca que calia fer per informar rigorosament sobre el context històric d'aquests elements, com també sobre les seves pròpies característiques (arquitectòniques, tipològiques, tècniques, històriques), s'havia d'aprofundir més i més. La recerca de documentació inicial havia de ser ampliada amb la consulta de més

fonts arxivístiques, amb la compilació de més dades tècniques, amb l'aportació científica i tècnica de més especialistes, amb la compilació d'informacions de testimonis orals, etc.

Així va sorgir la idea de fer una exposició que servís, alhora, de motivació per dur a terme aquest aprofundiment de coneixement i de canal per difondre els resultats d'aquestes recerques. L'exposició es va programar dins del cicle d'exposicions temporals de petit format del Museu d'Història de Sabadell i va restar instal·lada a la sala del vestíbul del 7 de novembre de 2007 al 13 de gener de 2008.

La mostra es va dividir en set àmbits:

- 1—Xemeneies (que ja no fumegen...).
- Introducció
- 2—Qui les projectava?
- 3—Com es construïen?
- 4—On s'aixecaven?
- 5—On són les que queden? Què en sabem?
- 6—El projecte de senyalització de les xemeneies de Sabadell
- 7—La xemeneia, element iconogràfic i literari

La mostra va significar la presentació, per primera vegada, del catàleg exhaustiu de les 45 xemeneies industrials que s'han conservat a la ciutat de Sabadell, datades entre el 1880 la més antiga i el 1962 la més recent. Així es va donar a conèixer quines són, una a una, les xemeneies que s'han conservat fins avui, on es localitzen, qui les va construir, a quin establiment industrial pertanyien, etc. Aquesta informació es va completar amb una descripció formal arquitectònica de totes les xemeneies, feta per l'arquitecte Josep Maria Masagué, i amb un exhaustiu reportatge fotogràfic fet expressament pel fotògraf Juanma Peláez. El conjunt d'aquest inventari va ser presentat en suport plafó i també en suport informàtic interactiu.

La mostra també va servir per posar en relleu l'important paper dels diferents enginyers industrials, molts d'ells sabadellencs, que van participar en els projectes d'obra d'aquestes xemeneies. També va servir per informar, de manera planera, sobre les característiques tècniques i constructives de les xemeneies, i també per descriure'n la tipologia general.

En el muntatge de l'exposició es van presentar fotografies històriques i documents (originals i facsímils) procedents de diferents arxius d'institucions i d'entitats (AHS, Arxiu Històric i Biblioteca del Fons Històric de l'ETSEIB, Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, Arxiu Fotogràfic de la UES...) i de particulars (Plàcid Garcia-Planas, Montserrat Salvador, Esteve Renom i Montserrat Llonch, Maria Engràcia Sampere...), i es va completar amb l'exhibició d'unes maquetes de xemeneies procedents del taller del maquetista barceloní Txema Vidal, autor d'una extensa obra artesana de maquetes de xemeneies i d'establiments industrials del Poblenou.

El disseny i el muntatge de l'exposició van ser fets pel dissenyador mataroní Pere Fradera, responsable, també, del disseny gràfic del full de mà que es va editar com a material de divulgació de la mostra.

L'exposició va tenir molt bona acollida entre el públic i va ser visitada per unes 800 persones.

Al voltant de l'exposició es van programar un seguit d'activitats complementàries: l'itinerari *Històries de xemeneies* (18 de novembre) i dues conferències: una amb el títol *La força del vapor al barri de Gràcia. Empreses i entorn*, a càrrec dels historiadors i arqueòlegs Maria Carme Carmona i Eugeni Junyent (22 de novembre), i l'altra amb el títol *La xemeneia, símbol de la industrialització*, a càrrec de James Douet, especialista en patrimoni industrial (13 de desembre).

Fruits de la recerca

L'esforç fet en el conjunt del treball d'investigació previ a l'exposició ha donat bons fruits, entre els quals destaquem:

- S'han realitzat més de 250 fotografies de l'estat actual de les xemeneies conservades a Sabadell, de generals i de detalls, de conegudes i d'inèdites.²
- S'ha posat nom a les 45 xemeneies inventariades:

2 Un agraïment molt sincer a totes aquelles persones, empreses i centres que ens han obert les seves portes durant el treball de camp, i un reconeixement a la feina feta pel company fotògraf Juanma Peláez.

3 Un agraïment molt especial a tot l'equip tècnic de l'Arxiu Històric de Sabadell, amb qui hem pogut treballar amb molta complicitat i eficiència.

Fotografia 4. Enderroc de la xemeneia de cal Jepó nou (Prat, Carol i Companyia). Tardor de 1973. Autor: Pere Vidal i Miquel. (AFUES).

hi ha hagut noms que s'han confirmat, però també n'hi ha que s'han hagut de desdir: inco-reccions, precisions gràcies al fet que se n'ha pogut esbrinar la data de construcció (és a dir, s'ha sabut el nom de l'empresa que la va fer aixecar), verificacions amb documentació original d'arxiu... Per exemple: Fytisa (no vapor d'en Folguera o Valentí Casas), Tints i Aprestos Casanovas Argelaguet (no molí de l'Oriac), Indústries Auxiliars Casablanques (no vapor de la O), etc. Totes elles, a més, s'han posat sobre el mapa de la ciutat i s'han identificat tipològicament.

- Respecte al catàleg del PEPPS, se n'han descobert dues d'inèdites, ambdues força escapçades i ubicades en indrets de difícil identificació: la de Cal Llonch (un rentador de llanes de la Creu Alta, de l'any 1943) i la de Jaume Muntanyola (una antiga carboneria, de l'any 1893, ara dins la indústria de Tints Enrich, al barri de Gràcia).
- S'han "remenat" més de 50 expedients de l'Arxiu Històric de Sabadell, fet que ha permès localitzar alguns plànols inèdits de xemeneies conservades:

p. ex., vapor de Cal Borni Duch, la del rentador de Cal Llonch, la de la carboneria de Jaume Muntanyola... I així, i també gràcies a fonts documentals particulars i orals, s'ha pogut datar el 65% de les xemeneies, de moment.³ Això ha permès, també, poder determinar, per èpoques, el nombre de xemeneies conservades següent: 10 xemeneies del darrer terç del segle XIX, 7 xemeneies dels anys 1900-1920 i 12 xemeneies dels anys 1940-1960 (n'hi ha 16 encara pendents de datar). Aquest enfocament ens permet aclarir que, de les xemeneies que es mantenen dempeus, algunes són de l'era del vapor, quan aquest es feia servir com a força motriu, mentre que moltes altres pertanyen a l'era de l'electricitat i es van aixecar en fàbriques que tenien com a activitat principal el tintatge i els aprestos i acabats: hi havia calderes, per generar escalfor, però ja no hi havia màquines de vapor. També, és clar, n'hi ha que es van haver d'aixecar perquè amb motiu de les restriccions elèctriques dels anys quaranta del segle XX es van instal·lar calderes que tornaren a cremar carbó o fuel...

Figura 1. Imatge gràfica de l'exposició, dissenyada per Pere Fradera.

Fotografies 5 i 6. Diferents detalls del muntatge de l'exposició instal·lada al MHS, 2007.

- Com a fet testimonial, s'ha pogut identificar que entre les xemeneies conservades tan sols una pertany a una indústria no relacionada amb el tèxtil: ens referim a la de la Bòbila dels Baranera, situada en terrenys de la Granja del Pas, actualment Parc Central del Vallès. Aquest és l'únic testimoni que ens ha restat d'una activitat que va tenir un gran desenvolupament a la ciutat, relacionat amb el seu creixement urbanístic d'ençà de mitjan segle XIX i fins als anys seixanta del segle XX.
- S'han estudiat, en profunditat, els plànols del Fons Izard i Bas de la Fundació Bosch i Cardellach, un fons inèdit i de gran interès documental.⁴
- S'ha aprofundit i precisat informació i coneixement sobre el paper protagonista dels enginyers industrials: amb aquesta mostra ja sabem alguna cosa més sobre qui les va projectar, aquestes xemeneies. En aquest sentit volem destacar la importància del fons documental de l'Arxiu Històric de l'Escola d'Enginyeria Industrial de Barcelona (UPC), que conserva dades molt interessants sobre els alumnes que hi van cursar estudis des de pràcticament la seva fundació l'any 1851 fins a l'actualitat, com també del Fons Històric de la seva Biblioteca, amb un material bibliogràfic de consulta d'una vàlua extraordinària.⁵
- Una vegada més, l'exposició ha permès divulgar imatges inèdites de gran valor històric, procedents d'arxius d'entitats (UES, per exemple) o d'arxius particulars (col·lecció d'Esteve Renom i Montserrat Llonch, imatges d'Antoni Carbonell, per exemple).
- S'ha posat en evidència que la xemeneia també és un element iconogràfic molt potent, una força de connexió entre la història i el patrimoni industrials i l'art i la literatura.⁶
- En termes que potser poden semblar més anecdòtics, però que també tenen un interès prou atractiu,

hem pogut saber que:

- 1 — La xemeneia més alta de Sabadell és la de Cal Grau, al Ripoll: 52,47 m d'alçària.
- 2 — La més baixa de les que es conserven és la de Camps Germans (la de l'any 1951): 12,65 m.
- 3 — La xemeneia més antiga que es conserva, segons les dades de què disposem avui, és la del vapor Codina: any 1880. Ja té 127 anys!
- 4 — La xemeneia més recent que es conserva és la de Garriga Germans, de 1962, també en l'estat actual del nostre coneixement.
- 5 — De xemeneies escapçades pel cos n'hi ha 8, de xemeneies sense el coronament o amb bona part desaparegut n'hi ha 19, i de xemeneies amb el coronament refet n'hi ha 3.
- 6 — La xemeneia del vapor Buxeda Vell, construïda per a la societat La Mercantil Sabadellense, està obrada amb 22.175 peces (sense comptar-hi les peces del coronament!).
- 7 — La xemeneia del vapor Badia va costar 3.000 ptes. Es va construir l'any 1867, feia uns 24 m d'alçada i va ser enderrocada als anys quaranta del segle XX.

215

Val a dir que, passada l'exposició, el procés de recerca, compilació i anàlisi de nova documentació no s'ha aturat, ans al contrari.

Futura publicació

Per al curs 2008-2009 està prevista la publicació dels resultats de totes aquestes investigacions i procés de documentació, dins la col·lecció dels opuscles de patrimoni que edita el MHS, en l'àmbit dels Itineraris històrics.

Aquesta publicació oferirà informació històrica sobre les xemeneies senyalitzades i les empreses a les quals pertanyien, dades sobre el context històric general i sobre temes tècnics i arquitectònics, i, finalment, proposarà un recorregut cultural sobre un plànol urbà, amb la localització d'aquests elements. També es farà referència a l'inventari general de les xemeneies que es conserven a la ciutat.

Aquest material tindrà un marcat caràcter divulgatiu, didàctic i pràctic, per tal d'arribar a un ampli ventall de públics i perquè sigui una material de consulta fàcil. ●

4 Agraïm la col·laboració del Sr. Josep Llobet, director de la Fundació Bosch i Cardellach, i l'ajut i atenció rebuda per part de la bibliotecària de la Fundació, Sra. Magdalena Costa.

5 En aquest punt volem agrair la col·laboració de les persones següents: professor Guillermo Lusa, arxiver Jaume Valentines i bibliotecària Montserrat Ramon. També ha estat important l'aportació de documentació personal per part d'alguns familiars d'aquests enginyers: Montserrat Salvador, Maria Engràcia Sampere i Josep Vall.

6 En aquest àmbit volem destacar l'aportació de documents i obres d'art originals de la propietat de Plàcid Garcia-Planas.